

DIE NIE-PATOLOGIESE ONTOEREKENINGSVATBAARHEIDS- VERWEER VAN OUTOMATISME IN DIE SUID-AFRIKAANSE STRAFREG

HEIN LAMBRECHTS

SUMMARY

A controlled, voluntary human act is the basic element of criminal liability. If the act is not subject to the will, it is involuntary and excludes the act and therefore criminal liability. This defence is known as automatism.

This condition of involuntariness can arise as a result of insanity or due to reasons other than insanity. If the accused were insane at the time of committing the offence and he successfully raises an automatism defence, he is sent for mandatory confinement in a psychiatric institution. The problem created by this legal provision of mandatory confinement is that an accused who was insane at the time of the crime, but sane at the time of the trial, must be confined in a psychiatric institution even though he is considered sane. In order to avoid this injustice, the courts have distinguished between "insane automatism" and "sane automatism." Cases where an involuntary action has occurred for reasons other than insanity have involved a defence of "sane automatism" and, if successful, have resulted in full acquittal. The reason for creating the term "sane automatism" was to avoid the said unjustified functioning of the law.

Amendments to legislation in South Africa have given courts wider discretion and they are no longer compelled to confine the accused to a psychiatric institution. The legislation is no longer unjust, with the result that the distinction between "insane automatism" and "sane automatism" is no longer necessary.

The automatism defence (no longer "sane automatism") must still be retained, but as an ordinary defence that is indicative of an involuntary act, and therefore the absence of one of the elements of a crime (but without a specific indication of whether it is sane or insane automatism). Automatism must therefore be limited to grounds for exclusion of the element of an act, i.e. the voluntary and personal conduct of the accused.

1. INLEIDING

Die probleem wat in die Suid-Afrikaanse strafreg ontstaan het, is dat sou 'n persoon onskuldig bevind word weens siek outomatisme, dan moes hy vir aanhouding in 'n psigiatriese hospitaal gestuur word omrede hy, selfs net tydelik, in 'n toestand van geestesongesteldheid was. Gestel dat die persoon aan epilepsie ly waarvan hy ten tye van die voorval nie bewus was nie, maar nou, tydens die verhoor daarvan bewus word en die nodige medikasie neem. Die

persoon hou nie meer 'n gevaar vir die samelewing in nie en is ook nie meer in 'n toestand van geestesongesteldheid nie. Daar is dus geen doel vir aanhouding of observasie nie, maar die reg het dit tot baie onlangs absoluut vereis. (Sien die Strafproseswet 51/1977 (soos gewysig deur Wet 68/1998): art.78(6)).

Die persoon wat ten tye van die misdaadpleging in 'n tydelike toestand van "geestesongesteldheid" verkeer het, is dus dieselfde behandel as 'n geestesongestelde persoon wat aan 'n langdurige geestesongesteldheid ly. Wat verder bygedra het tot die probleem is die feit dat sekere sieketoestande, soos epilepsie, oor dieselfde kam geskeer is as patologiese ontoerekeningsvatbaarheid, wat dus gelei het tot aanhouding in 'n inrigting van geestesongesteldes, terwyl die persoon eintlik geestelik normaal was (Falk-Pederson 1997: 359).

Die wetgewer het egter nou ingegryp en die howe 'n groter diskresie gegee om die korrekte uitspraak na gelang van elke saak te gee (Sien art.78(6) soos gewysig deur art.5 van die Wysigingswet op Strafregtelike Aangeleenthede 68/1998). Bogenoemde persoon hoef nou sedert die wetswysigings nie meer noodwendig vir aanhouding na 'n inrigting vir geestesongesteldes te gaan nie en kan byvoorbeeld voorwaardelik vrygelaat word.

Die vraag wat hieruit ontstaan is of dit dan nog werklik nodig is om 'n onderskeid te tref tussen gesonde en siek outomatisme. Die onbillike werking van die wet bestaan nie meer nie, maar die onderskeid tussen hierdie begrippe bestaan steeds. Die begrip "gesonde outomatisme" is onhoudbaar in die mediese wetenskap en is 'n regsbegrip wat geskep is om onbillikheid, soos in die voorbeeld hierbo, uit die weg te ruim.

2. AGTERGROND

Die verweer dat daar 'n willekeurige handeling ontbreek het ten tye van die pleeg van 'n misdryf, staan bekend as outomatisme. Die begrip "outomatisme" is die eerste keer in Suid-Afrikaanse regspraak gebruik in *R v Victor* (1943 TPD 77). Twee vorme van outomatisme word in die Suid-Afrikaanse strafreg en ander gemeenregtelike lande se strafreg onderskei, nl. gesonde en siek outomatisme (Snyman 1999:56). Hierdie onderskeid is die eerste keer in *Bratley v Attorney-General for Northern Ireland* (1963 A.C.386) gemaak. Siek outomatisme behels dat die outomatisme, of onwillekeurige handeling, die resultaat was van 'n geestesongesteldheid, terwyl gesonde outomatisme die resultaat was van 'n ander rede as geestesongesteldheid.

Die toerekeningsvatbaarheid van die mens en die invloed wat 'n geestesgebrek daarop het, word baie mooi deur regter Gardiner (*R v Westrich* 1927 C.P.D. 466 op 470) voorgestel in die volgende voorbeeld:

“ A ship is lying at anchor, but the tendency of wave and wind is to drive her ashore, but she is controlled by the cable and the anchor; she cannot go ashore. She is held fast but something has happened: constant friction, action of the waves, and the cable parts and she has no longer the controlling power to keep her in the place where she should be, and she goes ashore. It seems to me with the brain there is a controlling factor, but then goes the cable that holds the ship. The mental disease comes and snaps that controlling cable, and the power of control is no longer there.

But there must be the mental disease which snaps that cable. The hauling up of that cable - wilfully depriving yourself of the power – would not be a mental disease. If the skipper of a ship chooses to haul up his cable and let his vessel drift, then he is responsible for the vessel going ashore, but if the action of the waves snaps that cable, he is not responsible...”

Die persoon wat dus geen beheer oor sy optrede het nie, kan nie strafregtelike aanspreeklikheid opdoen nie, want ‘n willekeurige handeling is een van die vereistes vir strafregtelike aanspreeklikheid (Snyman 1999:56). Indien die toestand van onwillekeurigheid egter ontstaan as gevolg van die dader se eie toedoen, sal hy wel aanspreeklik gehou word (antesedente aanspreeklikheid).

Indien daar gekonsentreer word op ander faktore as die genoemde geestesongesteldheid wat “die kabel kan laat breek,” bevind ons onself dus op die terrein van gesonde outomatisme.

‘n Suksesvolle verweer van gesonde outomatisme sal lei tot vryspraak, terwyl ‘n suksesvolle verweer van siek outomatisme sou lei tot aanhouding in ‘n psigiatriese hospitaal (Snyman 1999:56). Dit is dus vanselfsprekend dat ‘n verweer van gesonde outomatisme ‘n baie gewilde verweer geword het. Die howe het hierdie verweer egter baie streng en met omsigtigheid benader en gevolglik is daar weinig gevalle waar die verweer van gesonde outomatisme suksesvol was. S v Wiid (1990(1)SASV 561(A)) was so ‘n uitsonderlike geval gewees.

Die appellante is aangekla van moord op haar man. Die oordeel het verskeie buite-egtelike verhoudings gehad en hy het haar by verskeie geleenthede aangerand. Die appellante se verhouding met haar man het breekpunt bereik, en nadat hy haar weereens aangerand het, het sy hom doodgeskiet. Sy kon niks van die voorval onthou nie.

Die hof *a quo* het bevind dat sy verminderd toerekeningsvatbaar was, en sy is skuldig bevind. Op appèl slaag haar verweer van nie-patologiese ontoerekeningsvatbaarheid en word sy onskuldig bevind.

Die Wiid-beslissing het duidelikheid verleen oor ‘n paar bewysregtelike maatstawwe. Eerstens, indien ‘n beskuldigde homself verweer op grond van tydelike nie-patologiese ontoerekeningsvatbaarheid, rus die bewyslas op die

Staat om dit te weerlê. Tweedens moet daar egter 'n fondament gelê word vir 'n beroep op die verweer en indien daar redelike twyfel bestaan of die beskuldigde toerekeningsvatbaar was, behoort die beskuldigde die voordeel van die twyfel gegun te word.

Hierdie beslissing is ook die enigste beslissing wat in Suid-Afrika suksesvol was met 'n verweer van nie-patologiese ontoerekeningsvatbaarheid a.g.v. emosionele spanning. In *S v Laubscher* (1988(1) SA 163 (A)) is die weg wel gebaan, maar die beskuldigde was onsuksesvol met die verweer.

Die vraag wat hieruit ontstaan is of dit dan nog werklik nodig is om 'n onderskeid te tref tussen gesonde en siek outomatisme. Die onbillike werking van die wet bestaan nie meer nie, maar die onderskeid tussen hierdie begrippe bestaan steeds. Die stelling word ondersteun deur Joubert (1995: 46): "Parliament needs to reassess the legal issues governing automatism, and do away with the medically unfounded division of sane and insane automatisms."

Die benaming "gesonde outomatisme" is dus 'n *contradictio in terminis* - as jy outomaties optree, is jy neurologies baie siek. Die probleem van die verskil in begripsaanwending deur die reg en die geneeskunde is oor die algemeen problematies en word deur Bal & Koenraadt (2001: 219) soos volg bevestig: "Almost no other feature of criminal law is more controversial than the defence of insanity. It reflects the complex and sometimes problematic relationship between psychiatry and the law. Because lawyers and mental health professionals speak different languages, a legal defence based on a medical conception is often difficult to administer."

Die klassifisering van gesonde en siek outomatisme is ook onderhewig aan kritiek van verskeie skrywers. Falk-Pederson (1997:359) is byvoorbeeld van mening dat "The distinction made in the common law tradition between sane and insane automatisms, and in particular the labelling of epileptic automatisms as insane, are legal concepts which surprise and even astonish lawyers of other traditions..."

Ondanks hierdie kritiek, is daar tot op hede nog niks gedoen om hierdie onderskeid uit die weg te ruim nie. Daar kan geargumenteer word dat met die wetswysigings (Wysigingswet op Strafregtelike aangeleenthede 68/1998) in Suid-Afrika, die tyd nou ryp is dat so 'n wysiging wel moontlik is.

3. WETGEWING

Indien daar na die toepaslike wetgewing gekyk word, word die volgende aangetref. Art. 78 van die Strafproseswet 51/1977, lees as volg:

Geestesongesteldheid of geestesgebrek en strafregtelike toerekenbaarheid.

- (1) Iemand wat 'n handeling verrig of versuim om te verrig wat 'n misdryf uitmaak en wat ten tyde van so 'n verrigting of versuim aan 'n geestesongesteldheid of geestesgebrek ly wat tot gevolg het dat hy of sy nie oor die vermoë beskik-
 - (a) om die ongeoorlooftheid van sy of haar handeling of versuim te besef nie; of
 - (b) om ooreenkomstig 'n besef van die ongeoorlooftheid van sy of haar handeling of versuim op te tree nie, is nie vir so 'n handeling of versuim strafregtelik toerekenbaar nie.”

Die nuwe gewysigde art.78(2) laat egter die wenkbroue lig, synde dit die deur oop laat vir gevalle van nie-patologiese ontoerekeningsvatbaarheid. Die gewysigde artikel (Wysigingswet op Strafregtelike Aangeleenthede 68/1998 - Subartikel (2) vervang deur art.5 van Wet 68/1998) lees as volg:

“78(2) Indien dit by strafregtelike verrigtinge beweer word dat die beskuldigde vanweë geestesongesteldheid of geestesgebrek of enige ander rede nie vir die ten laste gelegde misdryf strafregtelik toerekenbaar is nie, of indien dit vir die hof by strafregtelike verrigtinge blyk dat die beskuldigde vanweë so 'n rede nie aldus toerekenbaar mag wees nie, gelas die hof in die geval van 'n bewering of blyke van geestesongesteldheid of geestesgebrek, en kan die hof, in enige ander geval, gelas dat die aangeleentheid ooreenkomstig die bepalings van artikel 79 ondersoek en oor verslag gedoen word” (Skrywer se beklemtoning).

Die Wysigingswet op Strafregtelike Aangeleenthede 68 van 1998 het in werking getree op 28 Februarie 2002 sonder die voorbehoud van enige artikels (Kennisgewing no. 15:2002. Staatskoerant no. 23149). Die wetsbepaling met die bygevoegde bewoording is dus net so aanvaar en in werking.

4. REGSPRAAK

S v Eadie (2002(1) SACR 663 (SCA)) is 'n onlangse saak in die Suid-Afrikaanse strafreg wat oor gesonde outomatisme handel en het groot media-dekking gekry. Appèlregter Navsa lewer 'n deeglike uitspraak met verwysing na vorige sake oor outomatisme en hierdie saak kan beskou word as die *locus classicus* op die gebied van gesonde outomatisme.

Die appellant het in die vroeë oggend-ure 'n persoon aangerand en met 'n hokkieskoot doodgeslaan. Die voorval het plaasgevind weens sogenaamde padwoede. Die appellant het erken dat hy die moord gepleeg het en verweer

homself op grond van nie-patologiese ontoerekeningsvatbaarheid, weens uitermatige spanning, provokasie en die invloed van drank.

In die hof *a quo* is die appellant skuldig bevind aan moord en is hy tot 15 jaar gevangenisstraf gevonnissen. Hy het appel aangeteken op grond daarvan dat hy ontoerekeningsvatbaar was en dat in die alternatief, die staat nie daarin geslaag het om 'n redelike twyfel te bewys dat hy enige vorm van *dolus* gehad het nie, hetsy *dolus directus* of *dolus eventualis*.

Die toets vir toerekeningsvatbaarheid, omvat twee faktore, nl. dat die beskuldigde die aard van sy optrede moet kan besef en tweedens dat die beskuldigde die vermoë moet hê om dienooreenkomstig hierdie besef, te kan optree en die nodige weerstand te bied. Die appellant erken dat hy die aard van sy optrede besef het, maar verweer homself dat hy sy optrede nie kon beheer het nie. Sy verweer is dus op die afwesigheid van die konatiewe geestesfunksie gerig.

Appèlregter Navsa doen baie moeite met die uitspraak en doen 'n hele historiese ondersoek na aanleiding van vorige hofsake en die bevindings rakende 'n verweer van nie-patologiese ontoerekeningsvatbaarheid.

Die hof bevind egter dat die appellant nie in 'n toestand van outomatisme opgetree het nie. Sy handeling was doelgerig en hy het geen tekens van verwarring getoon nie. Die feit dat hy na die misdryf probeer het om van die bewysstukke ontslae te raak, dui ook daarop dat hy by sy positiewe was. Daar was wel sprake van provokasie, maar die appellant het die nodige bedoeling gehad om te moor. Die hof wys daarop dat padwoede nie geduld kan word nie en die appèl misluk.

Die vraag wat die hof steeds in hierdie soort sake moet oorweeg, is of die beskuldigde se daad een was van "n onweerstaanbare drang" of een van "n drang wat nie weerstaan is nie."

5. REDES VIR DIE ONDERSKEID

In die lig van bogenoemde is dit duidelik dat die Suid-Afrikaanse strafreg 'n onderskeid maak tussen "gesonde outomatisme" en "siek outomatisme." Die rede waarom die onderskeid gemaak word is egter nie so duidelik uitgespel nie.

Schopp (1991:81) verduidelik dat die onderskeid 'n skepping is deur die hof om onbillikheid uit die weg te ruim. Hy voer aan dat "...the distinction between sane and insane automatism does not rest on any principle of law, but rather on the court's judgement regarding appropriate disposition."

Regter Marais dui aan in die saak van *S v Trickett* (1973(3)SA 526 (T.P.D.) op 526) dat die onderskeid sy ontstaan gehad het a.g.v. die bewyslas: "An exception to the general rule that the onus is on the State to prove that the

accused knew what he was doing and was responsible for his acts, is where the defence is one of insanity when the onus of proving this is on the accused, R v Ndhlovu 1945 A.D. 386. Because of this the Courts have drawn a distinction between black-outs (automatism) caused by insanity and so-called sane automatism“ (Skrywer se beklemtoning).

Williams (<http://www.austlii.edu.au/au/journals/MULR/2000/28.html>) wys daarop dat die verweer van (gesonde) outomatisme sy ontstaan gehad het as gevolg van twee oorsake. Die gebrekkige formulering van die M'Naghten-reëls en die feit dat 'n bevinding van geestesongesteldheid, indien dit beskikbaar is, die gevolg het dat die beskuldigde vir aanhouding gaan. Williams druk homself as volg uit: “Notwithstanding development and refinement of the *M'Naghten* rules, it remained the case that if the potentially exculpatory mental state of the accused did not proceed from a disease of the mind, the defence of insanity would not be available.”

Die aanhouding opsigself van geestesongestelde persone is nie die probleem nie, maar daar is talle gevalle waar dit nie die gewenste eindresultaat is nie. Williams (<http://www.austlii.edu.au/au/journals/MULR/2000/28.html>) bewoord dit as volg: “...an appreciation that a verdict of insanity, even if available, carried the consequence of indefinite confinement which was, in some cases, clearly not a just outcome.”

Brudner (2000:69) verwys ook as volg na die aanhouding van persone wat nie geestesongesteld is nie, omrede die publiek beskerm moet word vir moontlike toekomstige optredes : “In a society of free and equal persons, such treatment of a sane individual would be regarded as an unjust deprivation of liberty, because by coercing him for our good or to implement our conception of his good, we violate a duty of respect owed to his autonomy.”

Die onderskeid was dus noodsaak om te verhoed dat normale persone na 'n inrigting gaan vir geestesongesteldes.

Grace bevestig Williams (<http://www.aija.org.au/ac03/papers/DavidGrace.rtf> op 4.) se opmerking dat die M'Naghten reëls ook 'n oorsaak was vir die ontstaan van die onderskeid: “The limitations of the M'Naghten formulation of insanity led to the development of automatism as a distinct defence.”

Die redes vir die onderskeid tussen siek en gesonde outomatisme sluit dus die volgende in :

- i) Die howe het hierdie onderskeid gemaak om onbillikheid te voorkom. Hierdie onbillikheid is een van onbepaalde tydperke van aanhouding vir persone wat ten tyde van die verhoor nie meer geestesongesteld is nie.
- ii) Die vermoede dat alle persone geestesgesteld is – wat die onus op die beskuldigde geplaas het om die teendeel te bewys.
- iii) Die M’Naghten reëls se onvolledige formulering van “disease of the mind.”

Indien daar na bogenoemde redes vir die onderskeid gekyk word, kan die vraag gevra word of dit ná die wetswysigings van 1998 nog steeds die onderskeid tussen siek en gesonde outomatisme regverdig ?

Die howe word nou, ingevolge die nuutste wetswysigings (Wysigingswet op Strafregtelike Aangeleenthede 68/1998), die vryheid en diskresie gegun om ingevolge elke saak te bepaal wat die mees toepaslike uitspraak is. Die onbillikhede wat wetgewing teweeg gebring het, is dus uit die weg geruim.

Die kwessie van die bewyslas is nie meer regtig problematies nie. Daar rus ’n plig op die beskuldigde om slegs ’n grondslag te lê vir sy onwillekeurige optrede, op ’n oorwig van waarskynlikheid. As dié grondslag gelê is, verskuif die bewyslas na die Staat om die misdadselemente bo redelike twyfel te bewys.

Die probleem met die M’Naghten reëls word deur Grace (<http://www.aija.org.au/ac03/papers/DavidGrace.rtf> op 6) verduidelik: “The practical realisation that the M’Naghten rules did not cover defences to criminal acts which were not accompanied by the will of the actor, together with the practical reality that a verdict of not guilty on the ground of insanity resulted in indefinite confinement have led to statutory reforms in all jurisdictions in Australia.”

Op die keper beskou is meeste vorme van outomatistiese gedrag “siek,” maar nie noodwendig as gevolg van geestesongesteldheid nie. Die enigste uitsonderings sou refleksbewegings wees a.g.v. bv. pyn bysteke), of fisiese dwang. Die teksboekvoorbeeld van “gesonde” outomatisme, is dié van die voetbalspeler wat ’n skop teen die kop kry, en dan nie meer wilsbeheer oor sy gedrag het nie. Só ’n voetbalspeler ly aan harsingskudding, en is gevolglik siek. Slaapwandelaar is ’n neurologiese afwyking en dus siek. Refleksbewegings wat tot ’n wederregtelike handeling lei – gewoonlik by epilepsie – kan dus ook in sommige gevalle siek wees. Die enigste bekende geval waar gesonde refleksbeweging, te wete kielierigheid as verweer vir ’n messtekery geopper is, is tereg deur die hof verwerp in S v Ramagaga (1965(4)SA 254(O)).

6. SAMEVATTING

In ag genome al die kritiek teen die onderskeid tussen siek en gesonde outomatisme, en die feit dat die redes vir die onderskeid nie meer bestaan nie, word tot die slotsom gekom dat die onderskeid tussen siek en gesonde

Snyman C. R. 1999. Strafreg. Vierde uitgawe. Durban : Butterworths.

Staatskoerant no. 23149. Kennisgewing no. 15:2002

Strafproseswet 51/1977

S v Eadie

2002(1) SACR 663 (SCA)

S v Laubscher

1988(1) SA 163 (A)

S v Ramagaga

1965(4)SA254(O)

S v Trickett

1973(3)SA526 (T.P.D.)

S v Wiid

1990(1)SASV 561(A)

Williams C. R. 2000. Development and change in insanity and related defences. Melbourne University Law Review. Vol.28.

Williams CR. Development and Change in Insanity and Related Defences. Melbourne University Law Review [2000] MULR 28.
<http://www.austlii.edu.au/au/journals/MULR/2000/28.html> (soos op 2004/10/21).

Wysigingswet op Strafbregtelike Aangeleenthede 68/1998.